

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 336.763

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/14>

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ: ЦИВІЛЬНИЙ ОБІГ ТА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

CONTRACTUAL RELATIONS ON THE SECURITIES MARKET: CIVIL CIRCULATION AND ECONOMIC ACTIVITY

Аванесян Г.М., доцент кафедри правознавства та фінансів

Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Лісний І.А., старший викладач кафедри правознавства та фінансів, аспірант

Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Глушко К.О., студентка I курсу магістратури

Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних на цей момент теоретико-методологічних проблем цивільного та господарського права, щодо питання договірних відносин на ринку цінних паперів у цивільному обігу та у господарській діяльності.

Одним з основних правових питань теорії цінних паперів сьогодні є питання неповного правового регулювання укладення та виконання договорів, метою яких є цінні папери, зареєстровані на організованому ринку. В першу чергу це стосується деталей передачі права власності на цінні папери та прав під заставу в державній депозитарній системі України, яка забезпечує процес виконання контрактів, укладених на організованому ринку.

Діяльність з організації операцій з цінними паперами в даний час здійснюється на біржах і в торгових та інформаційних системах (остання також називається організованим позабіржовим ринком і в сучасному розумінні має назву електронна система торгів). Передача забезпечувального майна здійснюється шляхом підписання та виконання договорів про відчуження майна, які служать підставою для передачі прав на забезпечувальне майно.

В статті йтиме мова щодо договорів про надання послуг та договорів про відчуження майна на організованих ринках, де укладається договір купівлі-продажу цінних паперів. Згідно з ч. 4 ст.656 ЦК України «До договору купівлі-продажу, що укладається на організованих ринках капіталу та організованих товарних ринках, конкурсах, аукціонах (публічних торгах), договору купівлі-продажу валютних цінностей і договорів купівлі-продажу фінансових інструментів, укладених поза організованим ринком, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів купівлі-продажу або не впливає з їхньої суті».

Зроблено висновок, що правове регулювання договірних відносин на ринку цінних паперів, здійснюється низкою нормативно-правових актів і цивільного і господарського законодавства, які потребують уніфікації та постійного перегляду на предмет взаємної відповідності.

Ключові слова: цінні папери, ринок цінних паперів, договір про відчуження майна на організованих ринках, договір купівлі-продажу цінних паперів, андеррайтинг, кліринг, банківські операції, посередницькі договори, біржові правочини.

The article is devoted to highlighting one of the currently relevant theoretical and methodological problems of civil and economic law, regarding the issue of contractual relations on the securities market in civil circulation and economic activity.

One of the main legal issues of securities theory today is the issue of incomplete legal regulation of the conclusion and execution of contracts, the purpose of which are securities registered on the organized market. First of all, this concerns the details of the transfer of ownership rights to securities and collateral rights in the state depository system of Ukraine, which ensures the process of execution of contracts concluded on the organized market.

The activity of organizing operations with securities is currently carried out on stock exchanges and in trading and information systems (the latter is also called an organized over-the-counter market and in the modern sense is called an electronic trading system). The transfer of security property is carried out by signing and executing property alienation contracts, which serve as the basis for the transfer of rights to security property.

The article will deal with contracts for the provision of services and contracts for the alienation of property on organized markets, where a contract for the purchase and sale of securities is concluded. According to Part 4 of Article 656 of the Civil Code of Ukraine "To sales contracts concluded on organized capital markets and organized commodity markets, tenders, auctions (public tenders), contracts for the sale of currency values and contracts for the sale of financial instruments, concluded outside the organized market, the general provisions on purchase and sale are applied, unless otherwise established by the law on these types of purchase and sale contracts or does not follow from their essence."

It was concluded that the legal regulation of contractual relations on the securities market is carried out by a number of normative legal acts and civil and economic legislation, which require unification and constant revision for mutual compliance.

Key words: securities, securities market, agreement on alienation of property on organized markets, agreement on the purchase and sale of securities, underwriting, clearing, banking operations, brokerage agreements, exchange transactions.

Передача цінних паперів в управління набуває все більшої популярності в Україні завдяки збільшенню кількості організацій, що надають такі послуги, та зростанню довіри до цього інституту. Водночас власники цінних паперів часто мають лише приблизне уявлення про природу правовідносин управління та деталі своїх прав і обов'язків як продавців цінних паперів.

Враховуючи особливості правового регулювання та поступове відновлення роботи фондової біржі в Україні, важливим є дослідження особливостей договірних відносин на ринку цінних паперів у цивільному обігу та господарській діяльності, тому не можна заперечувати актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань договірних відносин на ринку цінних

паперів займалися такі автори: О. Виговський, Л. Гаванець, О. Грейдін, О. Кологойда, К. Маслова-Юрченко, В. Харицький, В. Яроцький та інші.

Метою статті є місце договірних відносин на ринку цінних паперів.

У структурі правочинів з цінними паперами на пред'явника виділяють договори про надання послуг, пов'язаних з розміщенням цінних паперів, які є предметом договору.

Поняття послуги в цивільному праві аналізувалося багатьма науковцями. Відповідно, під послугою здебільшого розуміють певну дію, діяльність або роботу, а законодавець іноді наголошує на об'єктивному характері послуги, вказуючи, що послугою є не лише сама діяльність, а й продукт цієї діяльності.

Послуги як об'єкти цивільних прав мають певні особливості, найважливішою з яких є специфіка предмета договору про надання послуг. А. Донець вказує, що у зв'язку зі специфікою послуг ЦК України приділяє особливу увагу особі виконавця, а ч. 1 ст. 902 [2] передбачає обов'язок виконавця виконати послуги безпосередньо. Такий підхід, як уже зазначалося, пов'язаний, по-перше, з існуванням нерозривного зв'язку між нематеріальною послугою та особою, яка її надає, а по-друге, з особливостями особою діяльності, які замовник враховує при виборі особи, яка буде виконувати необхідну послугу. Однак, якщо договором передбачено, виконавець має право передати виконання договору про надання послуг іншій особі, але несе повну відповідальність перед замовником за будь-яке порушення договору. Тому на особливу увагу заслуговує той факт, що послуги завжди надаються стосовно конкретної особи, яка має певні унікальні та специфічні характеристики. У зв'язку з цим слід зазначити, що невіддільність послуги від її джерела зумовлює певну особливість послуги - її ексклюзивність. Водночас юристи справедливо зазначають, що правові норми, які регулюють договори про надання певних послуг, містять узагальнену модель певного виду договору, завдяки чому послуги уніфікуються і втрачають свою індивідуальність через унікальність конкретного виконавця [5, с. 134].

З точки зору господарського права, послуги, спрямовані на задоволення потреб (як власних, так і інших учасників господарського обороту), можуть надаватися в рамках господарського права (комерційне представництво, фінансовий лізинг, транспортні, маркетингові, консалтингові тощо) залежно від характеру потреб (наприклад, банківські, страхові, інвестиційні, транспортні послуги) [1].

Серед правових норм, що регулюють таку «узагальнену договірну модель», є такі, що стосуються договорів про надання фінансових послуг. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» регулює відносини, що виникають між учасниками ринку фінансових послуг під час здійснення операцій з надання фінансових послуг. Перелік фінансових послуг, передбачений статтею 4 Закону, є широким і включає в себе узагальнені правила щодо біржових послуг кліринг, довічне управління фінансовими активами, вилучення фінансових активів із зобов'язанням щодо їх повернення, надання коштів у позику, у тому числі на умовах фінансового кредиту, професійна діяльність, що підлягає ліцензуванню на ринку цінних паперів, управління нерухомістю для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до законодавства України [4].

Діяльність з торгівлі цінними паперами, діяльність з управління активами інституційних інвесторів, депозитарна діяльність, діяльність з організації торгівлі на фондовій біржі та розрахунково-клірингова діяльність закріплено у Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

Законодавець імперативно (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»)

визначає професійну діяльність з торгівлі цінними паперами як брокерську діяльність, дилерську діяльність, андеррайтинг та діяльність з управління цінними паперами [3].

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами передбачає укладення договорів, таких як договори доручення, комісії та управління цінними паперами, які укладаються в письмовій формі з торговцями цінними паперами і за своєю правовою природою вважаються договорами посередництва та представництва.

Правочини щодо цінних паперів (письмові та неписьмові) без участі (посередництва) торговця цінними паперами є нікчемними, крім випадків, зазначених вище [7, с. 180].

Більшість з вищезазначених договорів про надання фінансових послуг є договорами про надання послуг, пов'язаних з несанкціонованими цінними паперами (акціями). Беручи до уваги нормативно-правову базу, можна виокремити такі види договорів:

- Договори про випуск незареєстрованих цінних паперів на первинному та вторинному ринках (договори андеррайтингу, брокерські договори, біржові операції);
- договори на здійснення розрахункових операцій (банківські операції: розрахунково-касові операції, у тому числі клірингові, розрахункові, кореспондентські та операції репо);
- договори про вчинення організаційно-розпорядчих дій другорядного характеру на виконання розпоряджень осіб, уповноважених на зберігання дематеріалізованих цінних паперів у системі депозитарного обліку.

Вітчизняні юристи визначають операції з бездокументарними цінними паперами, що здійснюються під час їх обліку в системі депозитарного обліку, як «структуру договірних відносин у національній депозитарній системі» або «кобслуговування операцій з бездокументарними цінними паперами», що здійснюються учасниками національної депозитарної системи України [9, с. 177].

Л. Саванець проаналізувала особливості договорів про управління цінними паперами та визначила договір про управління незареєстрованими цінними паперами як договір, за яким особа, що здійснює управління, передає торговцю цінними паперами незареєстровані цінні папери в управління на визначений строк, а торговець цінними паперами здійснює управління ними від свого імені в інтересах особи, що здійснює управління, або визначеної нею особи (вигодонабувача) за винагороду. Автор визначає договір як зобов'язання в цьому відношенні. Однак автор не зосередився на правових особливостях цього договору. Договори про управління цінними паперами суворо формалізовані, оскільки чинне законодавство України встановлює чіткі технічні вимоги до таких договорів та передбачає низку важливих умов. Зокрема, воно встановлює обов'язкові умови договорів, які є загальними для всіх продавців цінних паперів при укладанні різних видів договорів, у тому числі договорів про управління цінними паперами. Наприклад, номер договору про управління повинен містити літерне позначення присвоєного йому типу договору, тобто «УУ», а договір про укладення договору про управління повинен містити «УВ» [8, с. 306].

Крім того, Закон встановлює деякі ключові положення договорів про управління цінними паперами, найважливішими з яких є наступні:

- порядок передачі цінних паперів та інших фінансових інструментів і грошових коштів установником управління управителю;
- порядок припинення діяльності та повернення грошових коштів і цінних паперів або інших фінансових інструментів управителю керуючою організацією;
- порядок нарахування та сплати управителю винагороди за управління;
- Інвестиційна декларація управителя. Визначає напрями та способи здійснення інвестицій в управлінні. Слід зазначити, що інвестиційна декларація є невід'ємною части-

ною договору про управління і є обов'язковою для управителя. Перед укладенням договору про управління управитель зобов'язаний пояснити керуючій організації положення інвестиційної декларації (або будь-яких змін до неї) та процедури обмеження ризиків при управлінні цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та грошовими коштами. Зокрема, в інвестиційній декларації повинні бути зазначені інвестиційні цілі, перелік об'єктів інвестування та прийнятна структура об'єктів інвестування (яку керуюча організація повинна зберегти протягом усього терміну дії договору про управління). Укладення договору про управління означає згоду керуючої організації з усіма положеннями інвестиційної декларації, в тому числі згоду керуючої організації інвестувати в об'єкти інвестування, зазначені в інвестиційній декларації, в об'єкти управління, що перебувають у власності керуючої організації. Зміни до інвестиційної декларації вносяться в порядку, встановленому для внесення змін до договору управління;

– процедури обмеження ризиків при управлінні цінними паперами та іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами;

– процедури повідомлення керуючої організації про можливі негативні наслідки під час виконання договору про управління, у тому числі.

Як зазначалося вище, управління цінними паперами є ризиковою діяльністю, тому договори про управління цінними паперами належать до категорії алеаторних договорів, тобто «ризикових правочинів». У літературі такі договори визначаються як «елементи правочинів, в основі яких лежить умовна ознака особливих умов у вигляді ймовірності настання «подій, які можуть відбутися, а можуть і не відбутися» або «подій, які є неминучими, але момент настання яких не може бути визначений з упевненістю», тобто «випадковостей або невизначених подій». Він характеризується наявністю «непередбачуваного ризику», який в літературі визначається як форс мажор [6, с. 288].

Виходячи з вищевикладеного та загальних поглядів дослідників господарського та цивільного права на послуги та їх види, можна виокремити фінансові послуги як предмет договору про надання послуг у структурі правочинів з цінними паперами на пред'явника, предметом яких є цінні папери пред'явника. Договори про надання послуг за бездокументарними цінними паперами визначаються як договори про надання фінансових послуг, що є виключно публічно-правовими, як це визначено законодавством та нормативно-правовими актами НБУ. Такі договори поєднують в собі ознаки договорів підряду та публічних договорів і можуть бути складними, змішаними або побічними, але всі вони є організаційно-розпорядчими договорами (додатковими договорами), пов'язаними з основним договором про розміщення (відчуження) незареєстрованих цінних паперів. На відміну від основного договору про розміщення бездокументарних цінних паперів, який є одностороннім договором доручення (передачі), договори про обслуговування цих інструментів є двосторонніми договорами, а послуги, що є їх предметом, – неподільним об'єктом у виконанні зобов'язань. Другою відмінною рисою між основним договором про розміщення цінних паперів та пов'язаним з ним додатковим договором про надання послуг є те, що перший є первинним договором, а другий – узгодженим договором.

Висновки. Таким чином, враховуючи вичерпний комплекс норм, що регулюють договірні відносини у сфері надання фінансових послуг з використанням цінних паперів, пропонується доповнити Цивільний кодекс або Господарський кодекс України главою «Договірні фінансові послуги на ринку цінних паперів». Ця глава міститиме перелік договорів про надання послуг на ринку цінних паперів, їх легальне визначення, обов'язкові умови, порядок їх укладення, правила, що регулюють виконання зобов'язань за ними та відповідальність сторін за їх невиконання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 32. Ст. 1457.
5. Донець А.Г. Щодо питання легального визначення поняття «послуги». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. № 1034. Вип. 13. С. 133–135.
6. Донець А.Г. Правові ознаки послуги як об'єкта цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці від дня народж. В.П. Маслової*, Харків, 27 лют. 2015 р., 2015. С. 285–290.
7. Мілаш В.С. Правове регулювання договірних відносин із надання послуг за сучасних ринкових умов. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків: Право, 2013. № 2. С. 174–184.
8. Саванець Л.М. Відчуження бездокументарних цінних паперів за договором. *Теорія та практика суспільного розвитку*. 2013. № 4. С. 304–306.
9. Яроцький В.Л. Механізм здійснення суб'єктивних майнових прав, посвідчених цінними паперами. *Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб*: [колект. моногр.] за наук. ред. В.Л. Яроцького. Харків: Юрайт, 2013. С. 165–194.